

Srebrica Knežević

ALKOHOLNA PIĆA I OBREDNA PRAKSA

- prethodno saopštenje -

Obredna praksa, onako kako je sagledana od strane naših ranijih i naših savremenih istraživača, pored ostalih rekvizita uključuje i upotrebu alkoholnih pića, i to najviše rakije i vina.

U razmatranju mesta i uloge alkohola medju ostalim rekvizitima čini nam se da alkohol nije nikako zanemaren. Naprotiv, alkoholna pića, mada su mnogo manje značajna od koljiva, obrednih hlebova, sveća, mnogo su prisutnija, gotovo nezamenljiva u svim vrstama obreda a njihova konzumacija od strane svih prisutnih obredu znatno je obilnija.

Sa razlogom se može istaći pretpostavka da su svi važniji obredi vezani za upotrebu alkohola. Čitav čovečiji život, od rođenja do smrti, protkan je obredima u kojima alkoholna pića imaju svoje određeno mesto. Ljudske aktivnosti u pribavljanju dobara koja se koriste, preradjuju, prodaju, proizvode propraćene su obrednim radnjama u kojima je i pijenje alkoholnih pića¹ bilo obavezno. Posebno alkohol, kako vino tako i rakija, zauzimaju cenjeno mesto u narodnoj medicini a pogotovo u onoj magijske prirode. Sa svoje strane pijenje alkohola na obredni način vezano je za poseban tip narodnog stvaralaštva, za narodnu poeziju i vid narodnih zdravica, oblast u kojoj živ narodni duh i mašta još uvek nalaze motive i inspiracije oko kojih se uvek stvaraju nove, narodne tvorevine. Posebno, obredno slavlje posvećeno minogradu i lozi² u neposrednoj je vezi sa vinom i njegovom neophodnošću u obredima, pa je i samim tim obred vezan za jedan

od početnih proizvodnih procesa.

* * *

I da se ne upuštamo u pitanja alkoholizma, ne možemo da se ne osvrnemo na veoma odomaćenu sentencu "Pijan k'o majka", mada je i mnogi koji je upotrebljavaju, kao i oni koji je prvi put čuju, ne razumeju. Zapravo, ovde se radi o veoma staroj i arhaičnoj obrednoj medicinskoj praksi po kojoj je, pogotovu u teškim slučajevima, porodilja napijana rakijom da bi potpuno pijana, često skoro otupela, lakše podnela sve one intervencije seoskih nadržilekara i babica. Prema tome, obred poradjanja pratilo je pijenje alkohola, i dete, neposredno rođjenjem, stupajući u život u slobodnom svetu, neposredno pre no što će početi samostalno da se hrani van tela majke, dobija, opet kako obred propisuje, kao *prvu hranu malo crvenoga vina* "da bude punokrvno" i "rumeno", "zdravo". Neosporno da ovakva obredna praksa, naročito u izvesnim našim regionima (na primer u Negotinskoj krajini), nije ostala bez dubljih posledica. Vino je bilo upotrebljeno pre majčinog mleka, a ono je korišćeno i inače kao dobro i praktično ne samo da bi se beba uspavala kad je majka zauzeta neophodnim poslom već je, još više i pre, nerazumna mati pojila bebu rakijom da bi ona sama nesmetano učestvovala u drugom obredu (na primer slavi, pri posmatranju ophoda maškara, odlascima na svadbe). Tako je upravo baš u vinogradarskim rejonima dolazilo ponekad i do pojava stalne upotrebe alkohola na koji su se ljudi, posebno muškarci, navikavali od rođjenja, preko detinjstva, do mladenaštva i zreloga doba. Ponekad je u oblastima, gde se alkohol stalno upotrebljavao, dolazilo do alkoholizma i svih štetnih posledica navike na alkoholna pića. Danas se sa sigurnošću može pratiti i niz negativnih posledica koje su se nesumnjivo nataložile u pet-hodnim generacijama a pogadjaju i potomke. Sa antropološke i medicinske tačke gledišta poznato je da se posledice odražavaju na vitalno intelektualnoj osnovi a da upravo u pojedinim našim oblastima ima pojava degeneracije i debiliteta.

*
* *

U prošlosti, u našem patrijarhalnom društvu *oznaka odraslih* bila je *sloboda pijenja alkohola*. Uporedo sa njom nastala je *sloboda nazdravljanja*. U našem varoškom društvu, među zanatlijskim i radničkim stanovništvom, a u prošlosti i među inteligencijom, postojala je moda "odlaska u kafanu". Naročito mladići su voleli i želeli da se tako pokažu i potvrde svoj prelazak među odrasle muškarce. I u pojedinim varošicama i varošima pamti se koje su zanatlije svraćale kod koga kafadžije i u kojim prilikama. Činovnici, radnici, "gospoda" skoro svakodnevno su se "pričešćivali" odlazeći u određeno vreme na "čašicu".

Obredi koji su se održavali u vezi sa sklapanjem braka bili su prožeti neophodnom ulogom alkohola.

Pozivanje na svadbenu svečanost u većini naših krajeva nije se moglo zamisliti bez obaveznih "*buklije*". Buklija je prihvatana, nazdravljano je, obavezno se moralo otpiti, a zatim je sledilo darivanje i uzvratanje otpijenog pića.

U toku svadbenog ceremonijala, pri izvodjenju mlade iz kuće; uz čin venčanja figurirao je obred pijenja iz iste čaše i u crkvenom, hrišćanskom ceremonijalu i u seoskom običajnom postupku. Nigde više zdravica i napijanja ne bude i više se pića ne potroši no o svadbenim svečanostima. Ovo tim pre što se nazdravlja i pije u čast kumu, starojku, deverima, mladencima, roditeljima i prijateljima, a zatim i ostalim svatovima po redu, časti i ugledu. I, često, za one koji nisu sviknuti piću, teško je da na takvoj tradicionalnoj svadbi drže korak sa ostalima. Jer, po običaju, poput propisanog obreda diže se čaša uz svako pozdravljanje uglednih gostiju, kao i prilikom prikazivanja darova. I svaku treba bar otpiti ako je ne moraš popiti³.

*
* *

Prilikom slavskih svečanosti alkohol je neophodan. Doduše, glavni slavski rekviziti su koljivo, slavski

kolač i sveća, ali bez pića se slava ne može početi, ne može slaviti a isto tako ni okončati. U Pridvorici kod Studenice, zvanica je buklija kojom se poziva na slavu. Red je da se otpije makar jedan gutljaj i da se tim činom pokaže pristanak da će se sutradan, na "svetom", posetiti prijatelji i učestvovati u zajedničkom obredu. Bliži rođjaci i kumovi, naročito oni koji su udaljeni, u prošlosti su dolazili i dan ranije da bi navečerje proveli pijući i osvanuli takodje pijući. Započinjalo se ujutru "vrućom rakijom" da bi se posle toga prešlo na hladnu. Obavezno je bilo da se pije za svakoga ko dodje, pa bio on star ili mlad. Zatim, bilo je obavezno da se održi i više zdravica. Znalo se tačno koliko se po obredu, mora popiti čaša za sovrom:

prva je podizana "za pomozi Bože",

druga se pila "za dobri čas",

treća čaša se pila kao velika kada su se svi medjusobno ljubili i ona je bila "za svetu Trojicu",

četvrta čaša je bila za četiri strane sveta,

peta za one "koji se muče da nas nauče rakiju piti",

šesta je bila za "dobrodošlicu" i tu je opet nastajalo ljubljenje,

sedma se pila za zdravlje domaćinovo,

osma čaša pila se za zdravlje svih gostiju.

Prema jednom opisu početkom našega veka, od treće čaše pilo se sve naskap. "I jedan mladić, što je bio do mene svaku je pio, i ako mu ne beše 17 godina. E, pa taki nam je adet", reče mi on i slegnu ramenima, kad ga ja upitah zašto pije"⁴. I, nije ni čudo što su zabeleženi i smrtni slučajevi i evidentirani od strane sveštenika u nekadašnjim knjigama umrlih, gde je najčešće napisano kako je taj i taj, pijan od pića, na povratku kući pao i u snegu se smrzao ili u bari utopio⁵. Preterano piće čak i nije svakađ naglašavano uzrokom smrti, pogotovu što je konzumiranje alkohola o svečanostima i praznicima smatrano normalnim. U svemu tome bilo je štetnih uticaja jer alkohol se uzimao na prazan stomak, sa možda nešto vrlo malo "mezeta". Pile su se obavezno po tri

čša rakije, pa bi se tek onda presekao kolač. Ali, kolač se prelivao vinom, retko i u izuzetnim prilikama rakijom⁶. Isto tako slavska sveća se nije smela gasiti duvanjem, već se na plamen isključivo kapala kap po kap vina dok sveću ne ugasi. Najgore na slavi prodje domaćin. On mora sa svakim da pije i sam da daje primer. U nekim krajevima, kao u okolini Glumča i Anilja, ima i jedanaest zdravica, a osim zdravica obreduje se i "čša šetalica" - "To je zdravica između zdravica... samo da se više pije. Uza svaku šetalicu pevaju:

Ide čša rodica,
 Dodje Sreti zdravica.
 Popij je Sreto, popij je brato,
 Tebi je dato:
 Na dnu je zlato,
 A na vrhu vino;
 Prijatno ti bilo!"

i, kako opisivač ovog obreda dalje navodi⁷, "šetalica se mora do dna ispiti. Pije se ... pije... dok traje rakije".

*

* *

U ostalim običajima koji su i te kako značajni, na primer Božić i Uskrs, kao i drugi praznici, vino i rakija se upotrebljavaju ali mnogo manje. Oni nemaju pretežno obredni značaj⁸. Pa i prilikom tih obaveznih napijanja pije se po manje i redje. O Božiću i nastupajućoj Novoj godini ima zdravica ali one nisu tako brojne mada su verbalno najkitnjastije.

*

* *

U vinogradarskim krajevima posebnim obredom, koji se ne održava u kući već u vinogradu, u veoma rano pretoproleće, slavi se sveti Trifun kao slavski obred vinu i piću. Naime, domaćin koji toga jutra, svečano obučen, odlazi rano u vinograd, počinje sa pripremnim radovima u vinogradu. Zato on zaseče lozu i tada je obredno poprška vinom, vino otpije i učini i libaciju zemlji. Seljaci kažu da je ovo "vinska slava", ili "vinogradarska slava", koja, ako se ne poštuje i ne slavi, može da izvrgne rod groždja. Čak i u slikovnom

crkvenom kalendaru u našoj staroj crkvenoj umetnosti sv. Trifun je prikazan kao vinogradar, sa alatkom u ruci, u vinogradu.

Libacije zemlji obavljaju se u više prilika. Kada se radi u polju, najpre se otpije gutljaj, dva, ili tri, a zatim se počinje posao. Tom prilikom poželi se dobar rod "da rodi k'o pijanom".

*

* *

Kad se gradi nova kuća, pogotovu kada se prese-
ljava iz jednog mesta u drugo, u divinaciji vino u čaši stav-
lja se kao obredna i molbena žrtva duhovima. Njom se ispituje
je li mesto koje je odabrano za gradnju kuće berićetno, sret-
no i zdravo. Prilikom useljenja unosila se u novu kuću najpre
so i hleb, a zatim vino. Isto tako i mlada u svadbenim sveča-
nostima u pojedinim krajevima unosila je⁹ ispod miške po dve
boce vina. Piće se nosilo ako se odlazilo u goste, sa pićem
je, po običaju, bilo obavezno sresti prijatelja¹⁰. I kao što
je pijeње bilo obavezno u sretanju, isto tako je i pijeње
pića bilo obavezno i u obrednom ispraćaju (vojnika, pečalbara,
kiridžija) i odlasku na put. Pićem se i danas iskazuje gосто-
primstvo i prvo što će domaći, kad mu dodje kogod u kuću za-
pitati, pošto ovaj sedne, biće: "hoćeš li što da popijemo?"
Tako se, uz zajedničko i kao obredno piće sklapa uzajamna ve-
za i učvršćuje kontakt.

Piće se dosta troši pa se mora i proizvoditi. A
u jesen, kad se sedi oko kazana i peče rakija, obredna i ma-
gijska moć pripisuje se "prvencu" rakiji, koja prva poteče.

*

* *

Alkohol se koristi, kako se kaže, "zdravlja radi".
Zato se piju i zdravice; lepim rečima i magičnim formulama,
ispijajući čaše, stari su verovali da pospešuju uobičajeni
tok stvari. Ali i kad se zdravlje izgubi, "ono se alkoholom
povraća". Leči se i posebnim napicima, koji, pokatkad, mogu
da budu "gnusni". Zapravo medju takve "gnusne napitke" svrs-
tao je jedan opisivač narodnog života¹¹ uobičajenu praksu da,

kad iz kuće od tuberkuloze počnu umirati, zajedno sa pokojnikom zakopaju bocu pića u grob. Posle punih 40 dana bocu bi otkopali i tada, ritualno, kao sa nekim najskupocenijim lekom, zapajali sve ukućane verujući u isceliteljsku moć napitka.

Na kraju da pomenemo da se i u običajima oko ispraćanja čoveka sa "ovoga sveta" takodje koristi alkohol. Pored koljiva i sveće, pored presne pogače, sahrana se ne može obaviti bez pića i libacija. Prema hrišćanskom obredu, sveštenik preliva vinom, koje sipa u vidu krsta, pokojnikov leš. Alkohol se pije "za dušu", "pokojnika radi" a svakad se prve kapi puste na zemlju, na grob. I ove libacije, kao i libacije vode, vezane su za htonske kultove i verovanje u nastavak života na "drugom svetu", gde pored vode, pokojniku treba i pića, pa mu se ono, posredstvom potomaka obrednom praksom libacije dotura. Zatim, kao što je poznato, obredno pijeње alkohola o svima zadušjima još uvek je u praksi u svim našim oblastima.

Pijeње alkohola, prema našem narodnom mitu, vezano je za našeg najvećeg narodnog junaka Kraljevića Marka, gde je i gloričikovano. Njegovo junaštvo, snaga antropološke odlike, po mitu, odraz su upravo stalne upotrebe "rajskoga pića", vina. No Marko nije sam vinopija, kavgadžija i megdandžija, već je i svoga, opet isto tako neobičnog šarca požio vinom, te je, kako narodna pesma kaže, i mogao leteti sa njime pod oblake.

Vino i rakija, dva najviše upotrebljavana pića u našem narodu su obredna pića, koja su, kao što smo videli, u pojedinim našim krajevima u prošlosti a i danas, imala svoje mesto u obrednoj praksi. Za razliku od vina i rakije, ostala pića, koja se u novije i najnovije doba sve više i više o običajima koriste (pivo, vinjak, votka), ni jedno nije dobilo primenu u obredu te o njima, sa razlogom, ovde nije bilo reči.

NAPOMENE

1. Kupovno-prodajni akt tek je po narodnom shvatanju punovažan ako je praćen ispijanje alkohola (vino ili rakija) koji obe strane povezuje obrednim usaglašavanjem. Obavezno je, takodje, radnike i poslenike koji su angažovani za nekakav poljoprivredni ili gradjevinski posao ponuditi pićem i zajedno sa njima popiti čašicu, opet u istom smislu saglasnosti za rad i radi uspešnog rada.
2. Vinogradarski praznik, "slava vinograda" u vinogradarskim regionima kod pripadnika pravoslavne vere vezana je uz proslavljanje sv. Trivuna (Tripuna), 1. februara.
3. Zabeleženo je u literaturi kako seljak, dolazeći kod trgovca da snabde svoje domaćinstvo potrebnim predmetima pokućstva, nije hteo da kupi tada uobičajene "rakijske čašice". Ove, varoške, izgledale su domaćinu male pa je odabrao i kupio velike, za vodu, koje su njima, po seoskim shvatanjima odgovarale.
4. Opis učitelja Budimira iz Pridvorice, u Studenici, objavljen je 1905. godine. Narodno zdravlje, god. X, br. 2, Beograd 1905, dodatak "Srpskom arhivu za celokupno lekarstvo".
5. U napitkom stanju četrdesetogodišnji pinter iz Loznice Mirko Lazarević udavio se 1906. godine u reci štiri. Sopstvena istraživanja arhivskih dokumenata, obavljena na terenu Jadra, Gradja 1906/1. Takodje raspoložemo i drugim podacima o uzrocima smrti koja je nastala kao rezultat pijanstva. Medju njima ističe se i lekarski nalaz iz 1798. godine, u kome se konstatuje da se Dimitrije Rošu pijan smrzcio i nadjen na teritoriji Pančeva mrtav (Gradja Pančevačkog magistrata 164/22 1798 april 3). Isti razlog navodi se kao uzrok smrti i Bore Vas koji se avgusta meseca 1843. udavio u Tamišu (Gradja 1523/XI 1843).
6. O čemu ima podataka iz Homolja.
7. Sveštenik Živojin Aleksić objavljujući ovaj podatak 1910. godine. Narodno Zdravlje, God. V, br. 7, Beograd 1910, 221.
8. Libacije vinom kao deo žrtvenog rituala vezanog za nalažanje, paljenje i gašenje badnjaka poznate su u većini naših krajeva.
9. U Vranjskom Pomoravlju mlada je prilikom ulaska u kuću unosila kondir vina (Dr. Vidosava Mikolić-Stojančević, Vranjsko Pomoravlje, Beograd 1974, 208-209).
10. Isto.
11. Na obredno pijenje ovoga "gnusnoga napitka", kako ga je nazvao, ukazao je još 1906. godine sveštenik D.S.P. iz Uzovnice. Zdravlje, god. 1, br. 3, Beograd 1906, 83, a u nekim našim krajevima u kojima smo ispitivali narodnu me-

dicinu ili posmrtni običaje imali smo prilike da ga tako-
dje konstatujemo.